

**АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ГІСТАРЫЧНАЙ НАВУКІ ПА ВЫВУЧЭННЮ
ГІСТАРЫЯГРАФІ ЧАСОЎ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ****М.В. Цуба**

Палескі дзяржаўны ўніверсітэт

У сённяшні час значна ўзрасла цікавасць да паглыбленага вывучэння найбольш складаных малараспрацаваных перыядаў у гістарычным развіцці Беларусі, з'явіліся працы ў аснове якіх было выкарыстана шырокае кола архіўных крыніц, звароты да навуковых гістарычных работ дарэвалюцыйных даследчыкаў, да даследаванняў замежных гісторыкаў. Усё гэта дазволіла з новых пазіцый падысці да асвятлення шматлікіх пытанняў грамадска-палітычнай праблематыкі часоў Першай сусветнай вайны. Але найбольшая складанасць заключаецца якраз у тым, каб гэтыя “новыя” падыходы даследавання не перакрэслілі нічога станоўчага дасягнутага гісторыкамі савецкага перыяда і ў той жа час адпавядалі сучасным патрабаванням, адлюстроўваючы сапраўдную гісторыю аб'екта даследавання.

Аднак, нягледзячы на з'яўленне прыкметных, значымых даследаванняў па тэматыцы Першай сусветнай вайны беларускіх, расійскіх, польскіх гісторыкаў, усё ж неабходна адзначыць, што перыяд (жнівень 1914 - люты 1917 гг.) у гісторыі грамадска-палітычных рухаў з'яўляецца найменш распрацаваным і высветленым. Гэта можна растлумачыць шэрагам акалічнасцяў. Па-першае, па агульна прынятых меркаваннях, лічылася, што дзейнасць палітычных партый на Беларусі была фактычна прыпынена пасля паражэння Першай расійскай рэвалюцыі (1905 - 1907 гг.) і амаль канчаткова ліквідавана з пачаткам Першай сусветнай вайны. Па-другое, часта прадумывалася адносіны да ўсяго таго, што адбывалася да Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 года, вялі да непапулярнасці разгляду падзей Першай сусветнай вайны і перашкаджалі грунтоўнаму вывучэнню тэматыкі грамадска-палітычнага жыцця гэтага часу. Па-трэцяе, Другая сусветная вайна, якая

пачалася ў 1939 годзе, ва ўсіх адносінах пераўзышла па сваіх маштабах Першую сусветную вайну, у сувязі з чым многія гісторыкі былі задзейнічаны на яе вывучэнне.

Вялікае значэнне для распрацоўкі тэматыкі Першай сусветнай вайны маюць шматлікія выданні перыядычнага друку часоў далютаўскай рэвалюцыі. Галоўную ўвагу тут патрэбна звернуць на беларускія нацыянальныя выданні. Найбольш важнай гістарычнай крыніцай з'яўляецца непасрэдна газета "Наша ніва". У артыкулах, што змяшчаліся на яе старонках, гучалі патрабаванні грамадзянскага, нацыянальнага раўнапраўя беларусаў за прызнанне беларускай нацыі, мовы і культуры, вялася барацьба супраць нацыянальнага прыгнёту, супраць вялікарускіх шавіністаў і польскіх нацыяналістаў. Хаця "Наша ніва", увогуле, займала антываенную пазіцыю, усё ж на яе старонках мелі месца пэўныя спадзяванні змен грамадска-палітычнага характару звязаныя з вайной. Акрамя таго, шырока адлюстроўваліся ўплывы вайны на грамадскасць краю.

Пытанні, звязаныя з нацыянальнымі патрэбамі беларусаў напачатку вайны, а таксама з дабрачыннай працай беларускіх адраджэнцаў у ваенны час, паднімала на сваіх старонках газета "Беларус". Гэтае выданне, разлічанае пераважна на католікаў-беларусаў, знаёміла чытачоў з некаторымі культурна-асветніцкімі і грамадскімі падзеямі і фактамі, якія мелі месца ў гісторыі нашага народа.

Уся разнастайнасць грамадска-палітычных і культурных перамен падчас першай сусветнай вайны знаходзіла сваё адлюстраванне ў беларускай газеце "Гоман". Выступаючы за нацыянальнае адзінства беларусаў, газета прапагандавала нацыянальную самасвядомасць, як падставу для духоўнай кансалідацыі ўсяго беларускага народа. Акрамя таго, істотную інфармацыю звязаную з нацыянальнай працай сярод бежанцаў-беларусаў утрымліваюць беларускія газеты выдадзеныя ў 1916 годзе ў Петраградзе "Дзянніца" і "Светач", якія разглядалі культурныя і навуковыя праблемы беларускага адраджэння, стаўленне яго да вайны і іншыя.

Тыя або іншыя праявы грамадска-палітычнага жыцця на Беларусі закранаюцца і ў іншых газетах таго часу ("Могилёвский вестник", "Северо-западная жизнь", "Витебские ведомости", "Оршанский вестник" і інш.), але галоўнае ў іх публікацыях - гэта адлюстраванне мясцовай рэчаіснасці. Што ж датычыцца асвятлення агульных пытанняў грамадска-палітычнага зместу, то матэрыялы такога характару ў асноўным перадрукоўваліся з афіцыйных сталічных газет.

Акрамя таго, пачынаючы з восені 1915 года на акупіраванай тэрыторыі Беларусі з'явілася істотная колькасць газет разлічаных як на мясцовае насельніцтва, так і на нямецкага чытача. Да іх ліку адносяцца "Zeitung der 10 Armee" ("Газета 10 арміі"), "Vilnaer Zeitung" ("Віленская газета"), "Kriegszeitung von Baranowitschi" ("Вайсковая газета ў Баранавічах"), "Grodnaer Zeitung" ("Гродзенская газета") і інш. Асобныя выданні гэтых газет спалучалі друкаванне матэрыялаў на нямецкай, беларускай, польскай, яўрэйскай мовах. Тут паднімаліся пытанні аб нацыянальным самавызначэнні беларускага краю, аб паходжанні народаў насяляючых Беларусь, іх гісторыі, мове, культуры. Аднак нельга забываць і тое, што кайзераўскімі ўладамі ў дачыненні да мясцовых жыхароў на акупіраваных тэрыторыях ставілася задача: разгарнуць шырокую прапаганду з мэтай паслабіць уплывы царскай Расіі і стварыць альтэрнатыву той нацыянальнай палітыцы, якую праводзіла дагэтуль на беларускіх землях самадзяржаўе.

Публікацыя крыніц па праблемах грамадска-палітычнай тэматыкі ў гады Першай сусветнай вайны, ў першапачатковы перыяд пераважна належала ўспамінам і мемуарам непасрэдных удзельнікаў тых падзей. Аднымі з першых не толькі навуковых, але і дакументальных крыніц аб складаных і супярэчлівых працэсах грамадска-палітычнага жыцця і дзейнасці беларускага нацыянальнага руху падчас вайны былі працы Ю. Вітан-Дубейкаўскай [1], Я. Канчара [2], Ф. Турука [3]. У іх у якасці дадатку быў змешчаны разнастайны дакументальны матэрыял, які не страціў сваёй навуковай вартасці і ў нашы дні.

Камісіі па гісторыі Кастрычніцкай рэвалюцыі і партыі ў Віцебску і Гомелі, Гістпарт пры ЦК КП(б)Б падрыхтавалі і выдалі першыя зборнікі артыкулаў, мемуараў і дакументальных матэрыялаў аб рэвалюцыйных падзеях у Беларусі. (Рэволюционная борьба в Гомельской губернии: Ист. Материалы. Гомель. 1921, вып. I; Красная быль: Большевики в Витебске. Сб. статей, воспоминаний и материалов. Витебск, 1923; Кастрычнік на Беларусі: Зб. Артыкулаў і дакументаў, Мн. 1927, вып. I).

Цікавую і карысную інфармацыю для вывучэння грамадска-палітычнай праблематыкі ў нашым краі маюць некаторыя справаздачныя зборнікі разглядаемага перыяду. Дадзеныя зборнікі пераважна ўтрымліваюць загады і распараджэнні ўрадавых структур, а таксама ход выканання тых альбо іншых мерапрыемстваў адносна беларускіх губерняў. Сярод іх неабходна выдзяліць справаздачныя выданні: "Эвакуацыйная камісія пры Мінскім Губернскім Аб'яднаным Земска-Гарадскім Ваенна-Прамысловым Камітэце" [4], і "Кароткая справаздача аб дзейнасці Мінскага

Губернскага Камітэта У.З.С. за 1916г.” [5]. У гэтых выданнях на канкрэтным матэрыяле праглядываецца не толькі эвакуацыйная праца і дзейнасць органаў самакіравання падчас Першай сусветнай вайны, але і ўся сапраўдная глыбіня грамадска-сацыяльных змяненняў у жыцці Беларусі ў дадзены перыяд.

Важным набыткам крыніцазнаўчай гістарыяграфіі Беларусі з’явіўся выхад у свет зборніка гісторыка-дакументальных матэрыялаў: “История Беларуси в документах и материалах” [6]. Матэрыялы зборніка ахопліваюць увесь перыяд беларускай гісторыі, але пэўнае месца тут адводзіцца і дакументам 1914 – 1917 гг., некаторыя з іх з’яўляюцца бібліяграфічнай рэдкасцю і друкуюцца на мове арыгінала.

Важнай крыніцай узбагачэння ведаў па вывучэнні грамадска-палітычнай і культурна-асветніцкай дзейнасці беларускага адраджэнскага руху ў даследуемы перыяд з’яўляюцца некаторыя энцыклапедычныя выданні: “Энцыклапедыя гісторыі Беларусі” у шасці тамах, т. 1, 2 [7], “Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі” у пяці тамах [8], а таксама аднатомная энцыклапедыя “Беларускай мовы” [9]. Створаная вялікімі калектывамі навукоўцаў Беларусі, яны утрымліваюць разнастайныя гістарычныя матэрыялы, шматлікія звесткі аб выдатных прадстаўніках беларускага народа, якія праявілі сябе ў розных галінах жыццядзейнасці грамадства, багатую культурна-асветніцкую інфармацыю.

Дакументальны матэрыял выдадзеных зборнікаў і энцыклапедый дапамагае ў пэўнай ступені высвятліць розныя напрамкі грамадска-палітычнага жыцця на Беларусі падчас Першай сусветнай вайны і з’яўляецца сваёасаблівым даведнікам па вывучэнню шматлікіх літаратурных крыніц. Але, нягледзячы на значную ролю, якую адыгрываюць вышэй прыведзеныя выданні, усё ж патрэбна адзначыць, што ў многіх з іх апублікаваныя матэрыялы выразаны з агульнага асяроддзя іншых дакументаў, якія вяліся па той ці іншай справе (а ў кожнага з іх была свая праўда) і не заўсёды адпавядаюць аб’ектыўнаму адлюстраванню. Акрамя таго, у савецкі перыяд, заахвочваўся і прапагандаваўся падбор асобных дакументальных крыніц, якія падкрэслівалі абсурднасць тых ці іншых учынкаў самадзяржаўных улад, у той жа час апускаючы іншыя больш важныя моманты. Таксама практыкаваліся наўмысныя скарачэнні, выкарыстанне ўрыўкаў з тэксту з аўтарскім тлумачэннем і г.д., ўсё гэта частую прыводзіла да скажэння сэнсу некаторых дакументаў. Таму, ўсе гэтыя абставіны патрабуюць неабходнасці праверкі і дапаўнення дадзенага віда крыніц іншымі дакументамі.

У гэтых адносінах вялікае значэнне маюць непасрэдна архіўныя матэрыялы, якія ў параўнанні з выдадзенымі дакументальнымі зборнікамі болей дакладныя і правільныя, таму што яны захавалі не толькі копіі розных справаздач з месц, але і першасныя дадзеныя, на аснове якіх гэтыя справаздачы складаліся.

Асаблівую важнасць для нашага даследавання прадстаўляюць фонды Нацыянальнага Архіва Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Тут асобныя справы ўтрымліваюць даволі разнастайныя і цікавыя матэрыялы па тэматыцы грамадска-палітычнага жыцця на Беларусі падчас даследуемага перыяда. Асноўная частка архіўных дакументаў, якія датычацца грамадска-палітычнага становішча і рэвалюцыйнага руху на Беларусі ў гады разглядаемай вайны сканцэнтравана пераважна ў фондах дэпартаменту паліцыі, жандарскіх і паліцэйскіх упраўленняў, фабрычных інспектараў, прадвадзіцеляў дваранства і іншых. Некаторыя фонды ўтрымліваюць шырокі круг даследуемых пытанняў. Напрыклад фонд 295 змяшчае дадзеныя аб культурна-асветных мерапрыемствах, звесткі аб удзельніках рэвалюцыйных выступленняў і стаячых пад надзорам паліцыі і г.д.

Дакументы, якія датычацца судовых спраў заведзеных падчас вайны на прадстаўнікоў розных рэвалюцыйных плыняў знаходзяцца ў матэрыялах фонда 705. асаблівую значнасць прадстаўляюць тут загады дэпартаменту паліцыі аб барацьбе з рэвалюцыйнымі выступленнямі (воп. 1, с. 15), а таксама абасязковыя пастановы ваеннага камандавання выдадзеныя на тэрыторыі беларускіх губерняў, што знаходзіліся на ваенным становішчы (воп. 1, с. 27).

Пэўны дакументальны матэрыял аб рэвалюцыйнай агітацыі, распаўсюджванні антыўрадавых лістовак, рэвалюцыйнай дзейнасці некаторых палітычных партый на Беларусі ў гэты перыяд утрымліваюць фонды 2499 і 60.

Асобныя справы фонда 1416 запоўнены матэрыяламі аб высачайшых загадах Мікалая II і Міністэрства Унутраных Спраў Расійскай Імперыі (воп. 1, с. 2350), аб эвакуацыі і стварэнні рэквізіцыйных камісій на Беларусі з выпадку нямецкага наступлення (воп. 1, с. 2407).

Пошук матэрыялаў у НАРБ ускладняецца тым, што асобныя звесткі аб беларускім нацыянальным руху, іншых нацыянальных рухах і іх партыйных арганізацыях змяшчаюцца ў шматлікіх

справах розных фондаў разам з іншымі матэрыяламі, якія не маюць ніякага дачынення да гэтай тэматыкі.

Паказальным з лепшага боку ў гэтым плане з'яўляецца Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва ў г.Мінску (БДАМЛМ), дзе ў фондзе №3 "Дакументы беларускіх нацыянальных палітычных і культурна-асветніцкіх арганізацый" сабраны і сістэматызаваны матэрыялы па тэматыцы беларускага нацыянальнага руху. Тут прадстаўлена калекцыя дакументаў, якая распавядае аб працы беларускіх адраджэнцаў у гады пасля першай расійскай рэвалюцыі, падчас новага рэвалюцыйнага ўздыму, а таксама ёсць цікавыя звесткі аб іх дзейнасці ў перыяд першай сусветнай вайны. Па сваім складзе гэта творчыя і бібліяграфічныя дакументы, перапіска беларускіх адраджэнцаў, загады, пратаколы, рэзалюцыі, а таксама асабістыя дакументы беларускіх дзеячаў, рэдакцый часопісаў і газет, розных саюзаў, камітэтаў і таварыстваў.

Найбольшую каштоўнасць для нашага даследавання прадстаўляюць дакументы беларускіх нацыянальных культурна-асветніцкіх арганізацый (воп.1, с.1-32) матэрыялы беларускіх нацыянальных выдавецтваў часопісаў і газет (воп.1, с.33-123), дакументы беларускіх дзеячаў (воп.1, с.217-229). Акрамя таго, пэўныя звесткі аб вядомых беларускіх дзеячах, а таксама па стварэнню некаторых беларускіх арганізацый аўтар знайшоў у фондзе №3 (воп.2, с.4,8).

Комплекс дакументаў, дзе разглядаюцца сацыяльныя, палітычныя і культурна-асветніцкія аспекты грамадска-палітычнага жыцця, загады ваенных улад, успаміны палітычных дзеячаў звязаныя з "краёвай" ідэяй у беларускай грамадска-палітычнай думцы ў першай чвэрці XX ст., утрымліваюцца ў Беларускай дзяржаўнай гістарычнай архіве ў г. Гродна, Брэст, Гомель.

Увядзенне ў навуковы абарот шырокага кола архіўных дакументаў дазваляе наблізіцца да аб'ектўнага аналізу стану і асаблівасцей развіцця грамадска-палітычных адносін на беларускіх землях падчас Першай сусветнай вайны. Разам з тым, неабходна адзначыць, што пошук архіўных матэрыялаў звязаны з пэўнымі цяжкасцямі. Аб няпоўнасці і незахаваанасці архіўных матэрыялаў гавораць тыя факты, што за першы перыяд вайны (жнівень 1914 - лета 1915 гг.) амаль поўнасцю адсутнічаюць дакументы, якія б адлюстроўвалі палітычны змест дзейнасці беларускага адраджэнскага руху. Недастаткова прадстаўлены гэты аспект, а таксама работа па стварэнню беларускай дзяржаўнасці і ў дакументах, якія расказваюць аб працы беларускіх грамадска-палітычных арганізацый пад нямецкай акупацыяй, хаця з успамінаў сучаснікаў вядома, што праца ў гэтым накірунку тут прыняла даволі шырокі размах. Далёка не поўна высветлена ў архіўных матэрыялах і дакументах, у першую чаргу, праблематыка палітычнай дзейнасці агульнарасійскіх, яўрэйскіх партыйных арганізацый і групавак у першыя гады вайны на Беларусі. У сувязі з такім становішчам спраў па даследаваннях вышэй адзначанай тэматыкі, можна працягваць далейшы пошук новых архіўных дадзеных, у тым ліку і за межамі Рэспублікі Беларусь.

Літаратура:

1. Вітан-Дубейкаўская, Ю. Мае ўспаміны - В.: Gudu Kulturos Draugija Lietuvoje, 1994.- 167 с.
2. Канчер, Е.С. Белорусский вопрос. - Петроград: Изд-во Бел. отд. Комиссариата по делам Нац. С.К.С.О., 1919. - 132 с.
3. Турук, Ф. Белорусское движение. Очерк национального и революционного движения белорусов. - М.: Госиздат, 1921. - 145 с.
4. Эвакуационная комиссия при Минском Губернском Объединенном Земско-Городском Военно-Промышленном Комитете. - Минск, 1915. - 92 с.
5. Краткий отчет о деятельности Минского Губернского Комитета В.З.С. за 1916г. - Минск Тип. Б.Л. Каплана, 1917. - 32 с.
6. История Беларуси в документах и материалах/ Авт.-сост. И.Н. Кузнецов, В.Г. Мазец - Мн.: Алмафея, 2000. - 672 с.
7. Энциклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Мн.: - БелЭн, 1993-2003.
8. Энциклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. Мн.: - БелСЭ, 1984-1987.
9. Беларускай мовы: Энцикл./ Беларус. Энцикл.; Пад рэд. А.Я. Міхневіча; Рэдкал.: Б.І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. - Мн.: БелЭн, 1994. - 655 с.